

Історія американських традицій. Від «Мейфлауера» до Сінко де Майо

Спільне видання з видавництвом «Ніка-Центр».

Як застільна пісня стала гімном Сполучених Штатів? Що насправді сталося у найперший День подяки? Хто вигадав слово «окей», яке лунає мільйони разів на хвилину по усьому світі? Звідки взялися джинси, без яких сьогодні ми вже не уявляємо свого життя? На ці та інші запитання шукає відповіді разом з читачами антрополог і соціолог Джек Девід Еллер у книжці «Історія американських традицій. Від «Мейфлауера» до Сінко де Майо».

Традиції та звичаї - надзвичайно емоційна і сповнена пристрастей частина людського життя. Великою мірою саме навколо них люди снують тканину буднів, на них орієнтуються, плануючи життя, плачуть їх і дотримуються, а також вкрай вороже ставляться до кожного, хто ставить під сумнів їхню цінність. Знання власних традицій дозволяє розуміти й усвідомлювати себе. Знання чужих традицій дає змогу глибше зрозуміти й пізнати інший народ. Глобалізований світ вимагає такого розуміння дедалі більше. І не лише від істориків. Власне, проникнення у світ звичаїв дає уповні відчуття, наскільки ми, люди різних культур і різного досвіду, різні й схожі водночас. А ще традиції - надзвичайно потужна сила, здатна і гуртувати, і роз'єднувати. Тож чим більше ми знаємо про те, як працює ця накопичена віками енергія, тим вдаліше можемо співпрацювати з нею і користати з її могутності.

«Історія американських традицій» складається з чотирьох частин, у яких автор розповідає нам про політичні традиції і національні свята США, про притаманні американцям традиції повсякденності, а також про історію вигаданих персонажів, які стали для світу уособленням Америки. Стислі окремі розділи кожної частини охоплюють найважливіші традиційні символи і ритуали - від гімну до американського прапора, від синіх джинсів до гамбургера, кока-коли й Міккі Мауса. За кожною традицією стоїть життєва повість реальних людей з їхнім суто людським бажанням сповнити життя сенсом. Під пером автора ці люди оживають, а з ними воскресають події та почуття, якими вони надихалися. Завдяки цьому перед нами розкривається не завжди проста, конфліктна, заплутана та суперечлива історія емблем та інституцій Америки, без яких її сьогодні годі уявити. Хтось міг би назвати роботу Еллера розвінчанням міфів, але це не так. Еллер любовно наповнює традиції справжнім життям і боротьбою, а відтак робить їх ще людянішими і теплішими. Автор підводить нас до усвідомлення: усі традиції винайдені конкретними людьми в конкретний час з конкретних причин, а процес "традицієтворення" триває вічно, особливо - в країні вільних людей.

Глибока і вичерпна робота Джека Д. Еллера, як і годиться вдумливому

дослідженню серйозного науковця, послідовно веде читача звивистими шляхами непростої і далеко не завжди райдужної історії потужної наддержави. На перший погляд, усе, про що пише автор, нам відоме. Хто ж сьогодні не знає американського гамбургера, чи Супергероя, вже не кажучи про кока-колу? Однак, Еллер пропонує найкраще і найбільше, на що може розраховувати читач: новизну і несподіваний, свіжий погляд на давно відомі речі.

З книги Еллера читач отримує дещо навіть цінніше, ніж цікаві, зібрані по крихті та організовані у струнку, змістовну й захопливу розповідь знання з американської історії. Читач отримує дуже цінний інструмент, ту призму, крізь яку зможе оцінити власний світ і традиції свого народу, глибше зрозуміти своє, а відтак - побачити ті численні зв'язки, що об'єднують людей усього світу, зрозуміти, скільки спільного у жителів різних півкуль і як схоже, попри розмаїття культур, усі ми переживаємо важливі для себе події та втілюємо їх у пам'ятні ритуали й обряди. Автор без перебільшення пропонує нам оснащену гострими аналітичними інструментами, готову для глибокої інтелектуальної роботи лабораторію, з якої ми вийдемо з новим, багатшим і ширшим світоглядом, з новим самусвідомленням.

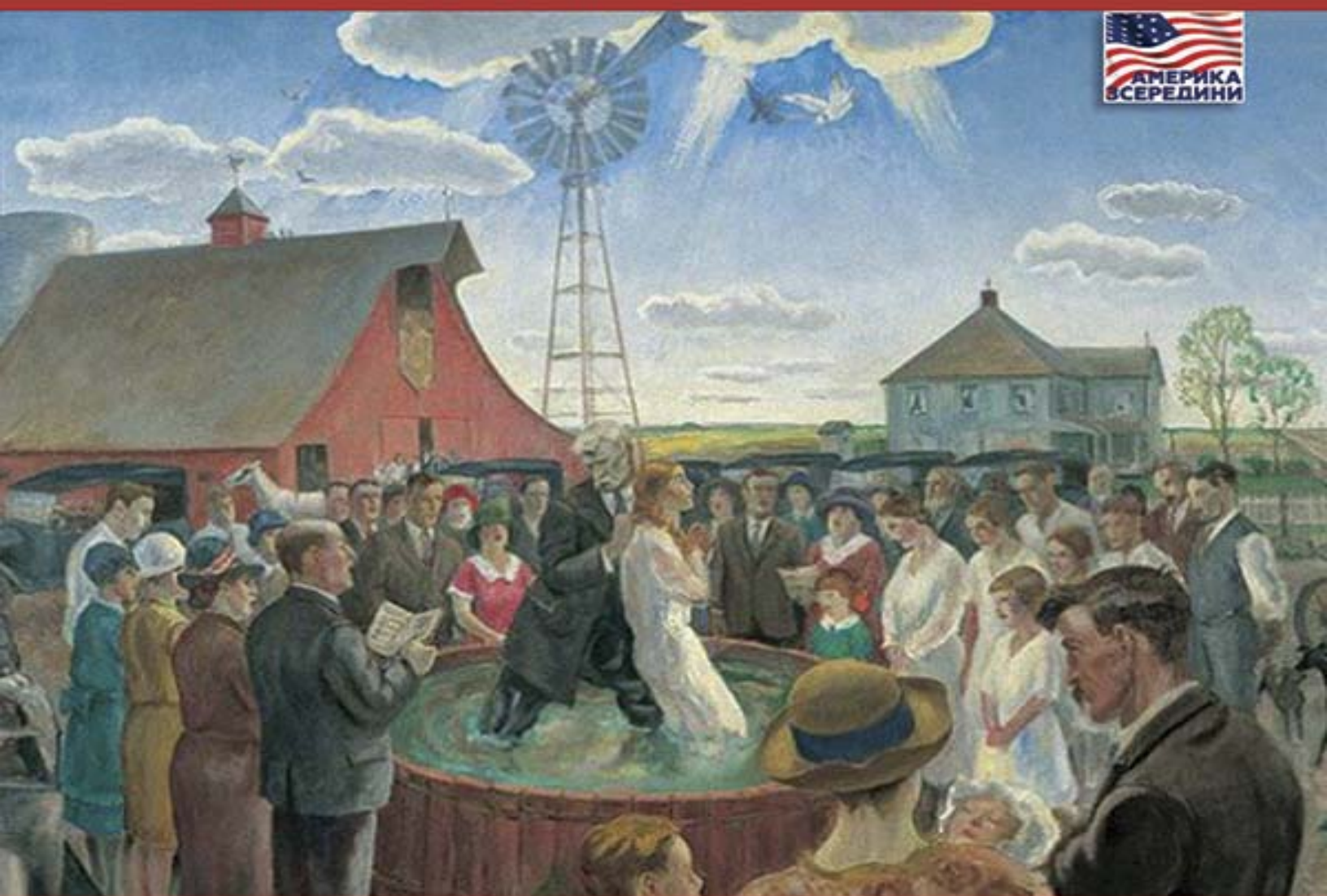
Може здатися, що іронічність Еллера і величезний масив академічних знань та фактів, на які він спирається у своєму дослідженні, мали б позбавити традиції, цю важливу частину людського життя, емоційності. Та все навпаки. Академічна поблажливість автора дивним чином додає до цих описів тепла, затишку і людяності, а прагнення зазирнути в найпотаємнішу глибину складної теми виказує велику любов до власної країни і гордість за неї.

Автор ретельно добирає саме ті подробиці з історії кожної традиції, які наповнюють її живою силою, роблять виразнішим її унікальне обличчя. Традиції проростають зі щирих переконань реальних людей, з їхньої віри та прагнень, іноді - з туги за батьківщиною, іноді - з особистих болісних втрат, а іноді - з простого прагнення домашнього затишку й тепла, такого знайомого нам усім.

ІСТОРІЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ

Від «Мейфлауера» до Сінко де Майо

ДЖЕК ДЕВІД ЕЛЛЕР

Анотація

Традиції — це те, з чого складається наша ідентичність у межах сім'ї, краю, країни, і що є невід'ємною частиною нашого повсякдення та, як більшість з нас думає, передавалося з покоління в покоління від сивої давнини. Утім, насправді, як переконливо доводить антрополог і соціолог Джек Девід Еллер, — відомі традиції з'явилися відносно недавно, а часом вони навіть штучно створені в рамках певної маркетингової стратегії. І тим цікавіше вам буде дізнатися історію виникнення й побутування найвідоміших у світі американських традицій і символів: від святкування Дня подяки й Різдва до синіх джинсів, кока-коли, «Макдональдса» й Супермена.

Для широкого кола читачів.

ISBN 978-617-553-024-5 (Видавництво Анетти Антоненко)

ISBN 978-966-521-791-6 (Ніка-Центр)

Inventing American Tradition: From the Mayflower to Cinco de Mayo by Jack David Eller was first published in English by Reaktion Books, London, 2018.

Copyright © Jack David Eller 2018

© Наталія Климчук, переклад, 2024

© Видавництво Анетти Антоненко, 2024

© Видавництво «Ніка-Центр», 2024

Передмова

У сиву давнину американських традицій не було. Утім, у сиву давнину не було й Америки. Материк на захід від Атлантичного океану, звісно, існував, але його ніхто не називав Америкою, а на материку, звичайно, жили люди, та ніхто з них не називав себе американцем. Америку — і країну, і ідентичність — відкрили не так давно. Люди, які мігрували з Європи, а потім практично з усіх інших куточків світу до місця, що стало Америкою, або ж Сполученими Штатами, привезли традиції з собою. Ті традиції були європейськими, африканськими, азійськими тощо — радше традиції в Америці, ніж «американські» традиції. На час здобуття американської незалежності оригінальних і суто американських традицій майже не існувало.

Сам вираз «винайдення традицій», здавалося б, суперечить здоровому глуздові. Утім, у наш час «фейкових новин» та «квазі-реальних» доказів і тверджень розглянути, як люди формують свої реалії та живуть у них, навіть доречніше, ніж у попередні епохи, коли знання було не таким точним, а шляхи його поширення навіть за найкращих обставин — ненадійними. Звісно, «традиційне» уявлення про традицію передбачає (якщо не завжди, то часто сумнівний) нерозривний зв'язок з давниною. Але в Сполучених Штатах немає давнього минулого. Це суспільство і країна свідомо створені наприкінці вісімнадцятого століття, але їхнє творення в ту добу аж ніяк не завершилося. США знадобилося багато десятиліть, щоб накопичити — а також обдумати та емоційно пережити — той досвід, що став матеріалом для створення «традиції».

І Америка в цьому відношенні заледве чи унікальна. Навіть «традиційні суспільства», які іноді вважаються древніми й незмінними, ба навіть суспільствами поза історією, насправді — мають власну динаміку й змінюються. Це, безперечно, стосується й корінних народів Північної Америки, які мали власні традиції, велика частина яких була не такою традиційною, як ми звикли вважати. Наприклад, Конфедерація ірокезів на північному сході США утворилася аж у 1500-х, незадовго до того, як голландські та англійські переселенці почали досить масово прибувати на їхні території. Після періоду міжплемінних воєн з'явилася людина миру, відома в історії під іменами Деканавіда або Теканавіта, Великий Миротворець, який мандрував у товаристві Гаявати або Аявати (ушавленого в епічній поемі Генрі Вордсворта Лонгфелло «Пісня про Гаявату»). Сама назва «ірокези» — вигадана й нав'язана їм французами. Самі вони називали себе *Годеношоні* (*Haudenosaunee*) або *Онгваноншонні* (*Ongwanonsionni*), і це означає щось на кшталт «люди довгого дому». Культура західних рівнин — ще один приклад традиції, яка не могла мати надто давнього коріння. Класична культура пересування верхи на конях таких спільнот, як шеєни та лакота[1], — була новим явищем, оскільки коні в Західній півкулі не водилися. Лише після того, як їх завезли й випустили на континенті, корінні американці почали їздити верхи, тож ця традиція — приклад пристосування до іноземного втручання. Гірше те, що історичні, лінгвістичні та археологічні свідчення доводять, що окремі племена, наприклад шеєни, навіть не були корінними жителями Заходу, а мігрували туди під тиском перенаселення, викликаного осіданням прибулих з Європи.

По всьому світу коїться те саме. Виявляється, що традиції, які начебто сягають «прадавніх віків» або проростають із сивої давнини, — нерідко створені в недавньому минулому. Саме ті

суспільства, які претендують на традиційність, виявляються витвором сучасності. Антропологи Меєр Фортес[2] та Е. Е. Еванс-Прітчард[3], наприклад, у 1940 році зауважили, що окремі спільноти Африки, які вважаються «традиційними племенами», насправді «схоже, становлять собою мішанину з різних народів, де кожен свідомий власного унікального походження та історії», часто вигаданих європейським колоніалізмом, що панував на континенті¹. Те саме можна сказати про батавців, яких нерідко нав'язливо рекламують як корінний народ Джакарти на острові Ява (Індонезія). Утім, батавці (назва походить від назви міста Батавії, заснованого голландськими колонізаторами) швидше за все нащадки переміщених спільнот і поневолених окремих людей, які були змішані під час колоніального перепису, поступово розчинилися й стали частиною «нової спільної культури, ідентичності та почали розмовляти власним діалектом, *омонг бетаві*, а потім визнали себе — а також були визнані Індонезійською державою, яка нещодавно здобула незалежність, — автентичною етнічною групою та взірцем для усієї Індонезії². Якщо повернутися ближче до справ, які стосуються американців, «меландженів» наділили титулом «традиційної» спільноти регіону Аппалачів, попри те, що вже сама назва походить від спотвореного французького слова *mélange*, тобто суміш (у цьому випадку суміш рас у дуже чутливих до расових питань часі та місці), і що жодна людина не визнавала себе носієм ідентичності чи культури «меландженів» аж до недавнього часу. Завдяки п'єсі 1960-х «Іти на захід сонця»[4], а також створенню Асоціації спадщини меландженів, книжок і статей про них, люди, які ніколи не ототожнювали себе з меландженами, раптом «стали меландженами». Мелісса Шріфт писала, що в багатьох випадках «люди й не згадували про те, що вони меланджени, аж доки не вирішили замислитися над цим у

вже дорослому віці»³, а потім створили «традиційну спільноту» й стали її частиною.

Меланджени — лише один з багатьох прикладів щедрої продуктивності у винаходженні традицій у Сполучених Штатах, країні та суспільстві, що, як уже згадувалося, є досить молодим утворенням. Справа вигадування американської традиції в повному сенсі слова не могла б розпочатися до народження самої Америки, тож багато які з цих традицій значно пізнішої витримки, деяким — не більше кількох десятків років, і жодна з них не з'явилася раніше, ніж сто п'ятдесят років тому. У цій книжці розповідається про те, як виникли декілька національних традицій, притаманних лише американському суспільству. Вона не претендує на вичерпність, це було б неможливо для невеликої книжки, навіть для цілої енциклопедичної серії. Я відібрав найвідоміші загалу, найбільш важливі й показові традиції Америки. Сюди увійшли лише ті традиції, що зародилися в Америці, тож Різдво, приміром, не увійшло. Американці, безперечно, святкують Різдво, причому у свій, відмінний від усіх інших американський спосіб, але різдвяні свята — не суто американська традиція. Крім того, я не торкався окремих царин, де панують традиції, наприклад, спорту або музики, оскільки вони самі могли б наповнити — і вже наповнили — цілі томи. І нарешті, тут не йдеться про релігію, хоч Америка — місце, де з'явилися на світ деякі відомі релігійні течії, від мормонізму та адвентистів сьомого дня до саентології. Натомість я пропоную вибіркові приклади, щоб обґрунтувати свої міркування.

А ще ця книжка не має на меті докопатися до «правдивої історії» традицій, частково тому, що навколо їхнього історичного минулого багато непевності й суперечностей, а частково тому, що нерідко «правдивої історії» не існує. Тобто ми

не шукаємо «найпершого в історії Дня подяки» або «справжнього національного гімну», оскільки перший чи справжній — це не головне (а у випадку національного гімну «справжнього» — немає). Зазвичай міф і легенда такі ж важливі — і показові, — як і «факти». Питання в тому, як традиція започатковується, передається, змінюється й засвоюється. Чимало людей роблять свій внесок у традицію з багатьох (часто з продиктованих крайнім фанатизмом) причин, і майже завжди навколо традиції точиться боротьба. І ми аж ніяк не повинні вважати, що процес формування традицій — завершений.

Обрані для цієї книжки приклади розділені на чотири категорії. Перша — політичні традиції, пов'язані безпосередньо й офіційно з американським урядом (або тим, що представники соціальних наук називають «державою»). До них належать символи чи образи держави, зокрема — її державний гімн, державний прапор, державна присяга чи девіз, а також її національна персоніфікація (наприклад, «Дядько Сем»). Наступна частина присвячена святам, а це — дуже плідна нива, з якої проростають традиції в усіх суспільствах. У Сполучених Штатах було винайдено багато свят, і значна їх частина стосується суто Сполучених Штатів (зокрема, День подяки або військові свята на кшталт Дня ветеранів, а чи Дня пам'яті)⁴. Однак є й такі, що не пов'язані виключно з Америкою, наприклад, День матері і День батька, а окремі, як не дивно, узагалі не мають стосунку до Америки — наприклад, День святого Патрика або Сінко де Майо. Напрошується запитання, чи ці останні взагалі можна вважати американськими святами, але якщо їх вигадали в Америці і їх передусім святкують тут, як можна не згадати про них?

Третя категорія — повсякденні традиції в одязі, у їжі, навіть у жестикуляції. Американці передали (на жаль чи на щастя)

значну кількість таких традицій світові, зокрема, сині джинси, гамбургери, а також слово й жест «Ок». Широ захоплює й багато важить те, що більша частина світу хай і не дотримується цих традицій американського походження, то знає про них. Утім, щойно ті інші суспільства засвоюють їх і змінюють, такі звичаї можна називати їхніми (наприклад, бразильську моду на сині джинси або китайську — на гамбургери). Знову ж таки, як уже йшлося, не так критично важить походження традиції, як її поширення та інтеграція в суспільство. Справді, і сині джинси, і гамбургери мають як певні неамериканські джерела, так і джерела доамериканські.

Четверту й останню категорію становлять характерні, навіть визнані на міжнародному рівні американські персонажі на кшталт Супермена, Пола Баньяна[5] та Міккі Мауса. Окремі з цих легендарних героїв походять з американського фольклору, але чимало з них є значно пізнішою — і навмисною — вигадкою, яку окремі науковці прозвали «фейклором»[6]. Та, як ми побачимо згодом, межа між фольклором та фейклором тонка й негерметична. Книжка закінчується поглядом у майбутнє американських традицій, бо традиції мають не тільки історію, але й майбутнє.

Розділи можна читати в будь-якому порядку, а читачі, які не бажають заглиблюватися в науковий аналіз, можуть пропустити перший розділ, але я б дуже просив їх цього не робити, адже всеохопний процес традицієтворення можна буде значно краще зрозуміти, якщо вони прорвуться крізь перший розділ перед тим, як познайомитися з конкретними традиціями. Відповідно, перш ніж у книжці піде мова про окремо взяті американські традиції, у ній приділяється певна увага обговоренню природи, процесів і (можливо, це найголовніше) функцій традицій. Що ми розуміємо під «традицією»? Як діють традиції — як вони починаються, розвиваються, засвоюються, нерідко забуваються

або зникають, і врешті — знаходять шлях в американську культуру та свідомість? А якщо поставити запитання, яке люди рідко ставлять перед собою, то навіщо ми дотримуємося тих традицій? По суті, навіщо нам узагалі потрібні якісь традиції? Якій меті вони служать? Або, якщо перефразувати це запитання по-іншому, у чиїх інтересах створюється, передається і сприймається традиція?

Традиція, як ми пересвідчимося, — це так чи інакше «про» минуле, але вона ніколи не стосується тільки або навіть переважно минулого. Як ідеться в тому сумнозвісному слогані з роману Джорджа Орвелла «1984», майбутнє контролює той, хто контролює минуле, а минуле контролює той, хто контролює сьогодення. Отже, два критично важливі чинники, котрих неможливо уникнути, — *влада* і *майбутнє*. Хто ж має владу створювати, передавати або засвоювати традицію, і як створення й поширення традиції *створює* та *увіковічує* владу? І врешті, як традиція і влада дня сьогоднішнього за своєю назвою, якщо не за образом, пов'язані з майбутнім? Які нові традиції чи нові аспекти вже існуючих традицій доповнять американську культуру, і як процес традицієтворення справді є діяльністю з формування майбутньої культури та ідентичності Америки?

Дивує не те, що на появу та розвиток американської традиції знадобилося так багато часу, а те, що американська традиція взагалі існує. За задумом, Сполучені Штати зароджувалися радше як країна та суспільство, покликані розірвати кайдани історії, особливо історії європейської, а відтак — як суспільство майбутнього. У на диво доречному джерелі, як вступ до знаменитого роману Марселя Пруста про пам'ять «У пошуках втраченого часу», Річард Говард висловив думку, що американці «страждають на своєрідну алергію на минуле, це наша національна недуга, і вже саме ствердження <...> того, що

минуле криється в *теперішньому*, здаватиметься обурливим і навіть образливим»⁵ для них. Це передбачає, що зародження традиції в Америці і одержимість нею має глибше значення. У кожній американській традиції є власний шлях — історія намірів і випадковостей, становлення, конкуренції та протистояння, але кожна така історія — лише епізод у великій історії того, як Америка *стала* «традиційним» суспільством. Народжені з рішучим уявленням, що ми пориваємо з традицією й дивимося лише в майбутнє, до сторіччя незалежності країни багато хто з американців відчув, що їхня держава та культура — у небезпеці. Півстоліття між 1870 та 1920 роками виявилось особливо тривожним для таких американців, а «традиція» була єдиним бастіоном, який захищав від загроз імміграції та соціалізму, не кажучи вже про травматичний, близький до самознищення досвід нещодавньої Громадянської війни. Традиція досить відверто сприймалася як засіб забезпечити або буквально створити американське «я» і суспільство, які опинилися під загрозою, а може, і зовсім не існували. То цілком можливо, що винайдення традиції — це не стільки прерогатива енергійних і впевнених людей, скільки втомлених і пригнічених, які відчайдушно прагнуть увічнити ідентичність, активно створюючи її.

Вступ. Традиція — не те, чим була колись

Історія — це факти, які зрештою перетворюються на брехню. Легенди — це брехня, яка зрештою перетворюється на історію.

Жан Кокто

Одіссі вважається однією з класичних форм танцю в Індії, хоч «класичним» він став лише в 1958 році. Століття тому так рухалися храмові танцівниці, яких називали *махарі*. У 1700-х цей жанр привласнили чоловіки-танцівники і до 1800-х вважалося, що він не зовсім пасує пристойній жінці з огляду на його (вигаданий?) зв'язок із храмовою проституцією. Однак лише в 1950-х ці чоловіки — а серед них зовсім не було справжніх *махарі* — офіційно закріпили канони цього танцювального стилю, визначили його «правила та естетику» й канонізували ці новоспечені норми як «класичний» *одіссі*¹. Ці нові стандарти кумедним чином набули такої авторитетності, що недавно розгорілася суперечка навколо одягу танцівників, бо певне вбрання нібито неприпустимо порушує традиційні норми, незважаючи на те, що «костюми, у яких виступають сьогодні танцівники *одіссі* на сцені, заледве нагадують костюми *махарі* й були спеціально відтворені, коли формувалися канони танцю *одіссі*»².

Сучасне життя рясніє традиціями й тим, що може стати традиціями. А хто не любить хорошої традиції? І справді, чи можливе взагалі життя без неї? Те, що традиції — це привабливі та переконливі (іноді на межі примусу) звички і що вони сягають у минуле, а в певному сенсі й воскрешають його, усе ж таки не

означає, що вони неодмінно стародавні або споконвічні. Деякі традиції — дуже старі, а деякі — досить нові. Більшість американців сказали б, що Суперкубок[7] — це американська традиція, але у 2017 році Суперкубок зіграли всього лишень п'ятдесят перший раз, а перший приклад цієї традиції датується 1967 роком, хоча поняття «суперкубок» під час першого змагання між Національною футбольною лігою та хоч і молодю, але ранньою Лігою американського футболу ще не вживали. А згідно з легендою, Ламар Гант, власник «Канзас Сіті Чіфс» так назвав цей матч на честь каучукового м'ячика[8] своєї доньки. Музична Премія MTV розпочала своє існування в 1984 (до цього року було не так багато «музичних відео»), а вісімдесят дев'ята церемонія нагородження преміями Американської кіноакадемії відбулася у 2017 році.

Можна заперечити, що це «несправжні» традиції або що вони «неістотні». Та, звісно, деякі традиції мають глибоке значення (для частини людей; для решти — вони позбавлені сенсу, а то й гірше), а інші — безтурботна розвага. Тож розгляньмо деякі «справжні» та «важливі» традиції. Свої традиції плекають багато хто з християн-протестантів, але протестантських традицій, які б сягали в минуле далі, ніж на п'ятсот років, не існує, оскільки до 1500-х не було такого явища як протестантизм (принаймні в знайомому вигляді революції Мартіна Лютера). Жодна протестантська традиція не перевищує вік п'ятсот років, а якісь із них — навіть значно молодші (наприклад, методизм виник аж у 1700-х). Ще гірше те, що хоч християни загалом настирливо розхваляють свої традиції, суто християнських традицій, вік яких перевищував би дві тисячі років, не існує, бо давніше, ніж дві тисячі років тому, такого явища як християнство не існувало. Деякі християнські традиції, звісно, мають дохристиянське коріння, зокрема йдеться про те, що християни традиційно почали називати «Старим Заповітом» (і що було свого часу

єдиним заповітом, а також і досі залишається єдиним заповітом для євреїв). Крім того, багато християнських традицій мають нехристиянське коріння, оскільки християнство за час своєї історії увібрало всяку всячину з грецької та римської культури, а також з германської, скандинавської, а вже пізніше — з африканської, азійської та індіанської культур.

Те саме, безперечно, можна сказати і про іслам (традиції якого започатковані лише від 600-х років нашої ери), мормонізм (традиції якого простежуються від 1800-х) або саєнтологію (її традиції беруть початок лише від 1950-х). А те, що правдиво для релігії, правдиво і для всіх царин людської «традиційної» поведінки. Кожна традиція має походження, і кожна традиція від миті свого народження — розвинулася. Іншими словами, традиція – не те, чим вона була колись.

В американському контексті багато традицій, яких дотримуються в Сполучених Штатах, наприклад Різдво, безперечно мають доамериканське походження. Інші, на кшталт Дня подяки, народилися на американській землі (хоч не тоді й не так, як уявляють більшість американців, а традиція «складати подяку» з'явилася значно раніше за США); а ще якісь американські традиції — породження значно ближчих до нас часів.

Та хай як зародилася кожна американська традиція і хай що надихнуло на її появу, у неї є історичне минуле, упродовж якого вона трансформувалася, додаючи або відкидаючи складові чи тлумачення. А ще американські традиції «не сиділи вдома»: щойно традицію започатковано, вона легко — часто умисно — вихлюпується за соціальні кордони і, можливо, навіть у широкий світ. Ось чому ми можемо почути й побачити рок-н-рол або гіп-гоп, блакитні джинси, майки та гамбургери практично в кожному суспільстві по всій планеті. У сучасному глобалізованому світі традиція не тільки перестала бути тим,

чим була раніше, вона ще й не *там*, де була раніше. Традиція, як і вся культура, — рухлива, пересувна, гнучка й містить цілу суміш складників.

Що таке традиція?

— Друзі, а ви знаєте якісь пісні? — запитав я алеутів (корінний народ Аляски).

— Я знаю всі пісні Генка Вільямса[9], — відповів алеут поважного віку.

— А індіанські пісні?

— Генк Вільямс — індіанець.

— А духовні гімни?

— Генк Вільямс — духовний³.

Коли американці чують або вживають слово «традиція», вони зазвичай мають на увазі дві речі. По-перше, «традиція» та її різновиди на кшталт «традиційного» передбачають старовину: «традиційне» — це те, що робили тривалий час, можливо, навіть «від початку». Коротко кажучи, це спадок і спадкоємність минулого. По-друге, «традиція», як правило, окреслює, що добре, що справжнє, що таке «справжні ми». Це особливо помітно, коли ми розмірковуємо над вживанням таких понять як «традиційний шлюб», «традиційна родина» або «традиційні цінності». Для людей, які вживають ці словосполучення, «традиційний» означає *вдалий шлюб, справжня родина або правильні цінності*. Але ж, з іншого боку, не все «традиційне» в Америці — хороше. Рабовласництво було тривалою традицією, але ми радіємо, що позбулися її. А об'єктивного способу, який би дозволив визначити, що одна система цінностей «правильніша» за іншу, — не існує. Один різновид американського не кращий і не більш

справжній за інший. Якщо про Америку й можна сказати щось певне, то це те, що вона — розмаїта.

Отже, для більшості людей суть традиції полягає в її *тяглості*, іншими словами — у її зв'язку з минулим, яке зазвичай (вибірково) зберігається в пам'яті (або в уяві) як «славетне минуле». І справді, у минулому щось відбувалося, і це щось заклало порядок, згідно з яким ми діємо або повинні діяти сьогодні. Утім, якщо подивитися, звідки взялося слово «традиція», сива давнина в ньому не головне. Від латинського *tradere*, що означає «доправити / передати від одних до других / повідомляти» (а ще від *trans*, що означає «через», та *dare*, що означає «давати»), ядром ідеї традиції є процес передавання, а не те, що повідомлення, яке передається, — давнє. Тож, як висловився Ньюелл Бут понад тридцять років тому, під традицією «зазвичай розуміють “успадковану мудрість” минулого, а під “традиціоналістом” — людину, яка зберігає цю спадщину... але ключовий наголос більше падає на процес передавання, ніж на зміст того, що передається»⁴.

Отже, осердя традиції — не якась певна деталь («правдиве» чи «хороше») і не якась конкретна доба («старовинне»), а процес, за допомогою якого в часі та між людьми відтворюються й увіковічуються відповідні ідеї, переконання, поведінкові стереотипи та артефакти. У певному сенсі, усе, що люди передають від покоління до покоління й поділяють, є до якоїсь міри «традиційним», що робить це слово жахливо неконкретним і майже ототожнює його з «культурою» загалом. Насправді ж, для багатьох навряд чи існує різниця між «традицією» і «найбільш автентичними» або «найважливішими» складовими їхньої культури — мовою, релігією, переказами, національною кухнею, національним одягом тощо.

Тож найбільше роздумували про традицію якраз ті науковці, хто найбільш пильно вивчає культуру, мову, перекази та релігію,

особливо фольклористи й теологи. Наприклад, у вагомому дослідженні 1984 року фольклорист Ден Бен-Амос стверджував, що навіть експерти вживали це слово дуже по-різному, якщо точніше, то в семи різних значеннях⁵. По-перше, традиція могла означати «народну мудрість», сукупність знань, які зазвичай передають і застосовують усно, зокрема — пісні, казки, приказки, ігри, жарти тощо. По-друге, традиція могла стосуватися «канону», найбільш «офіційного» або такого, що вважається найбільш засадничим, різновиду культурного знання чи народної мудрості: «перекази, пісні, прислів'я та загадки, що витримали випробування часом і стали головним духовним стрижнем суспільства, сприймаються як культурний канон»⁶, і саме їх найважливіше зберігати та передавати у спадок. Згідно з таким поглядом, традиція часто вважається «високою» культурою, словами й діями еліти на протигагу «масовій культурі», більш швидкоплинній і, якщо відверто, — нижчій за якістю. (Ці судження, безперечно, оціночні, а межа між високою і низькою культурою має здатність змінюватися внаслідок взаємних проникнень і компромісів).

По-третє, фольклористи наголошували на тому, що традиція — це «процес», а саме — процес передавання (знову ж таки, його зазвичай розглядають як усний обмін). Та оскільки такий соціальний процес, як передача, обов'язково пов'язаний з соціальною групою, четверте розуміння традиції, за Бен-Амосом, переносить головну увагу зі змісту традиції на «носіїв» традиції. Як сформулював антрополог та фольклорист Річард Бауман, «фольклор — продукт, що створюється і відтворюється усією спільнотою та її попередниками, а також є виявом спільного характеру представників цієї спільноти. Про нього говорять з погляду традицій, а традиція при цьому сприймається як надматеріальний часовий континуум; представники народу — “носії традицій”, тобто проносять фольклорні традиції крізь час і

простір, як багаж: конкретні люди та покоління приходять і відходять, але групова ідентичність — зберігається, а традиція — живе далі...»⁷.

Ця концепція не тільки підкреслює «народне» у фольклорі, але й налаштовує нас на об'єднавчу складову традиції та її здатність плекати ідентичність.

Після формулювання п'ятого визначення традиції, згідно з яким традиція, по суті, може слугувати заміником або синонімом культури, Бен-Амос додав ще два міркування. Одне (його шостий напрямок) розглядає традицію як абстрактний набір правил, що, подібно до граматичних правил мови, генерує знання про поведінку. Вчені домовилися називати його *мовним* виміром мови, тобто це та граматики або знання, що лежать в основі здатності говорити (і робити) належне, а не те, що люди фактично говорять (чи роблять) і що, згідно з поглядами лінгвіста Фердинанда де Сосюра, відоме як *мовлення*. Цей погляд зазвичай підкреслює сталу, часом навіть позачасову природу традиції. Інше твердження Бен-Амоса (його сьомий і останній напрямок) займає прямо протилежну позицію, розглядаючи традицію як «дію», те, що насправді кажуть або роблять люди. Цей підхід знову вводить час, мінливість і творчість. Як зауважувала видатна лінгвістка й фольклористка Рут Фіннеган, традицію «повинні *застосовувати* люди з тим, щоб вона існувала й надалі»⁸. Та оскільки різні люди й підгрупи можуть мати різні знання, навички, тлумачення та мотивації щодо однієї й тієї ж традиції, перформативна[10] складова традиції відкриває цілком новий спосіб мислення в роздумах на цю тему.

Подібно до цього в статті для журналу «Church History» («Історія церков») Річард Гайтценратер визначив декілька окремих «поширених способів вживання» слова «традиція», зокрема:

1) «практичне повторення певної діяльності знову й знову, або постійне озвучування ідеї, повторення, через яке щось передається далі від людини до людини, від покоління до покоління. Якщо ми робимо або говоримо щось з регулярною періодичністю з року в рік у сім'ях, інституціях або у країнах, воно стає традицією»;

2) «Те, що регулярно вшановують, передають далі, також називається традицією. Ці традиції нерідко вказують на успішне зародження спільноти, або важливої вирішальної ідеї, події, або ж про особливий крок уперед у житті людини чи групи»;

3) «Крім того, ми говоримо про традицію більш узагальнено, щоб позначити сукупність людей, які поділяють певний набір традицій, пов'язаний з їхнім походженням, досвідом, багажем знань, поглядами й життєвою історією. У цьому сенсі (як і в попередньому випадку), “традиція” набуває значення привласнення — “наша традиція”, “їхня традиція”. Загальну сукупність спільних уявлень, структур, а також супутніх подій (тобто традицій), які характеризують групу або інституцію, іноді також називають “спадщиною”»;

4) до того ж, називаючи щось традицією, ми маємо на увазі, «що ця розповідь або інформація справляють враження фактично підтвердженої дійсності завдяки тому, що їх повторюють, хоча ті факти не конче можна перевірити — “традиційно вважається, що...”. Таке твердження виокремлює й підкреслює в цьому значенні традиції те, що може залишатися непомітним у двох попередніх значеннях терміна, а саме — імовірну відсутність можливості перевірити історичне або фактичне походження традиції. Однак такі традиції не менш важливі для груп, і їх дотримуються так само часто та віддано»;

5) урешті-решт, відповідно до перформативного й винахідницького виміру, традицію можна розглядати як дієслово, як активний процес — *традицієтворити* або брати

участь у *традицієтворенні*, — який не лише передає далі, але й видозмінює та навіть передусім породжує традицію. Про це ми значно більше говоритимемо далі в цьому розділі⁹.

Культура і повернення до життя

Якщо вважати за традицію поширюваний контент, процеси поширення, а також спільноту, у якій цей матеріал поширюється, то традиція присутня в природі «культури» загалом. Можливо, точніше буде сказати, що традиція — це підмножина культури. Отже, частиною усталеного порядку в середовищі соціальних наук стало ставлення до культури як до постійно суцього, іноді статичного явища, того, що суспільство робило впродовж невизначеного, але, імовірно, тривалого часу. Проте щонайменше з середини двадцятого століття антропологи та соціологи гостро усвідомлювали динамічний і творчий бік культури.

Одній з найважливіших і найкорисніших дискусій щодо змін та інновацій у культурі поклав початок антрополог Ентоні Воллес, який порівняв «численні приклади невдалого, а іноді й успішного оновлення цілих культурних систем, або принаймні істотних частин таких систем»¹⁰. Він виявив, що культури зазвичай (і все частіше в сучасному світі) переживають численні й різноманітні процеси змін, зокрема «еволюцію, поступовий зсув напрямку, розпорошення, історичну зміну, асиміляцію культури»¹¹ тощо, і всі вони стосуються дослідження традиції. Але найбільше його цікавив *рух відродження*, визначений як «цілеспрямоване, організоване, свідоме зусилля членів суспільства створити більш задовільну культуру»¹². Іншими словами, у русі відродження найважливіше те, що це

цілеспрямовані, ретельно обдумані й послідовні зусилля, скеровані на те, щоб певним чином змінити культуру.

Фахівці з царини суспільних наук вивчали довгу й строкату низку рухів відродження, що діяли впродовж одного чи двох минулих століть. Сам Воллес досліджував рух Прекрасного Озера племені сенека на межі вісімнадцятого і дев'ятнадцятого століття (названий на честь його засновника, чоловіка на ім'я Прекрасне Озеро[11]). Серед інших знаменитих прикладів — Тайпінське «повстання»[12] в Китаї, танець привида індіанців Великих рівнин США[13], а ще, звісно ж, багато які, нерідко драматичні «карго-культи» в Океанії¹³. Та справжнім внеском Воллеса було те, що він окреслив типову модель, за якою діють подібні рухи.

У цій моделі культура започатковується у відносно стабільному й задовільному стані, який науковець називає «сталим станом». У цьому стані, що панує до зародження рухів, люди розуміють свій світ і володіють інтелектуальними та культурними інструментами, які дозволяють орієнтуватися в ньому. Сталий стан необов'язково мусить бути цілковито статичним, але зміни при цьому радше повільні й поступові, а не раптові та руйнівні. Потім сталий стан щось порушує. То може бути зміна довкілля або природна катастрофа, але ймовірніше в цьому беруть участь соціальні процеси, наприклад, взаємодія з принципово інакшою спільнотою, вторгнення або завоювання, війна (особливо поразка у війні), внутрішній розкол і конфлікт, гострі економічні труднощі й інші потрясіння такого штибу. Спочатку ці зміни відчуває, мабуть, лише невеличка група людей, але їхні впливи стають виразнішими на цьому етапі «все більшого емоційного тиску на окрему людину». Зі зростанням напруги, суспільство заходить у період «культурного викривлення», наслідком якого стає більш чи менш поширене руйнування культурних знань і звичаїв народу. Це викривлення

виявляється в негативних поведінкових реакціях на кшталт «алкоголізму, крайньої пасивності та лінощів, формування надзвичайно суперечливих стосунків залежності, внутрігрупового насилля, нехтування родинними зв'язками та моральними нормами в сексуальних стосунках, безвідповідальності з боку державних посадовців, станів депресії та самозвинувачення, а також імовірно низки психосоматичних та невротичних розладів»¹⁴. Коротше кажучи, ламаються індивідуальні та колективні захисні механізми.

Танець привида у виконанні племені Оглала Лакота в індіанській резервації Пайн Рідж. Намальовано Фредеріком Ремінгтоном з ескізів, зроблених на місці події

Для багатьох спільнот і для багатьох людей у таких спільнотах це може стати кінцем. Не одна і не дві спільноти припинили існування внаслідок тих згубних, щойно згаданих переживань,

тож багато хто або перестає опиратися, або міцно чіпляється за зруйновані повсякденні звички. Однак у багатьох випадках за цим настає період відродження. Відродження має тенденцію розпочинатися з «нового формулювання», з нової ідеї чи нового тлумачення старих ідей. Нерідко це нове формулювання походить від однієї особи, котра діє як «пророк» нового бачення життя. Але засновник і пророк рідко стверджує (чи, можливо, рідко вважає), що він чи вона справді є творцем нової культури. Натомість, він чи вона окреслює нове формулювання як звістку від духів (Бога чи богів, предків, чи інших духів), надаючи новому образу виразно релігійного характеру. Це природно, оскільки релігія додає надлюдського глянцю — чи авторитетності — повідомленню. Крім того, засновник чи пророк сам частенько демонструє харизматичні чи більш-ніж-людські здібності, іноді переживає досвід клінічної смерті, бачить видіння й демонструє дива.

Не до всіх тих, хто претендує на роль засновників чи пророків, дослухаються — навіть не всі вони розповідають про свій досвід, — але коли інші люди чують і звертають увагу на запропоноване нове формулювання, розпочинається етап «комунікації». Візіонер розкриває перед іншими ці одкровення, спочатку перед родичами та друзями, а потім — усе ширшому колу послідовників або «новонавернених». Історичні рухи, які зрештою досягли величезного, іноді глобального успіху розпочиналися так: Ісус зібрав своє маленьке коло учнів, а потім проповідував перед більшими юрбами, а Магомет переконав свою дружину та родичів і лише потім зібрав довкола себе групу вірян, яка почала розростатися.

Цей початковий період руху часто залежить від особистості засновника чи пророка та його харизми. Рух може занепасти без прямого зв'язку з творцем і без постійного повторення демонстрації його особливих здібностей. Але прямий доступ до

засновника може стати неможливим, коли рух розширюється, і, звісно, хай що про це кажуть творець руху і сам рух, зрештою, ця людина таки помирає. Так починається етап «адаптації», під час якого рух пристосовується до соціального оточення і до власних здобутків. Одним з таких неминучих кроків до адаптації буде схема спадкоємності: хто стане наступним вождем? У християнстві провідною постаттю так званого «руху Ісуса» став Павло, а першими наступниками Магомета були його кровні родичі, що заклало традицію халіфа, якою багато хто з мусульман марить і до сьогодні, аж доки владу над релігійною громадою не взяла у свої руки військова династія (клан Омеядів), а пізніше — довга низка династій, які часто заявляли про те, що вони халіфи, унаслідок чого виникла та «Ісламська держава», якою ми знаємо її сьогодні.

Оскільки рух стає ширшим, він уже не може залежати від особистих стосунків чи прямого зв'язку й мусить набути офіційного статусу та перетворитися на законний інститут. У деяких поширених формах інституалізації є ланцюжок з керівництва та групи підлеглих, а також усталені групові норми й навіть писані правила. Можуть бути більш чи менш суворі вимоги до охочих долучитися, зокрема складання присяги та ритуал посвяти в члени спільноти. Майже напевне вслід за цим будуть вигадані й прийняті символи, зокрема спеціальна форма одягу, особливі жести, слова тощо. Може почати розростатися міфологія з переказів про дива, створені засновником, а також культивуватиметься особлива шана до місць, де він чи вона жили й працювали. Усі ці інституційні форми допомагають вибудовувати й підтримувати спільну ідентичність і панівні погляди, яким усі зберігають вірність.

Однак три наступних процеси можуть поставити під загрозу таку просту ідентичність і правовірність. Чим більше розростається рух, тим більш різні люди долучаються до нього й

привносять із собою ті переконання й звичаї, яких дотримувалися раніше. Таким чином, рух вбирає в себе впливи інших і старіших джерел, відхиляючись від первинної форми, успадкованої від учителя. По суті, якщо рух прагне привабити у свої лави більше людей, він може навмисне привласнити сторонні звичаї (наприклад, римський звичай недільних богослужінь або німецький — прикрашати дерева), а чи пом'якшити власні правила й очікування (наприклад, рішення Павла скасувати вимогу робити обрізання та закони щодо споживання їжі). По-друге, рух може пережити розкол або поділ, викликані цими подіями. У більшості випадків розкол може бути наслідком боротьби за владу всередині руху або виявом справжніх розбіжностей щодо доктрини, символіки чи тактики. І нарешті, рух доволі часто стикається з протидією та протистоянням, час від часу — з жорстким і небезпечним для життя спротивом, і в цьому випадку може займати оборонну або наступальну позицію — озброюватися, воєнізуватися, розвивати войовничий підхід.

Воллес зауважив, що більшість рухів відродження (можливо, на щастя) поступово згасають ще до того, як досягають зрілості. Багато інших застрягають на певному етапі й залишаються маленькими, другорядними й, значною мірою, позбавленими впливу субкультурами. Але окремі рухи відродження досягають колосального успіху й спричиняють перетворення культури, про яке свідчать «скорочення кількості симптомів погіршення особистого стану індивідуумів, істотні культурні зміни та ентузіазм, з яким люди беруться до певної організованої програми спільних дій»¹⁵. Він назвав це етапом «культурної трансформації». Такий успішний рух має тенденцію змінювати свій характер з харизматичної та радикальної сили на більш «нормальну» й звичну складову суспільства, з усталеною доктриною і консервативну за своїми інтересами. Воллес назвав

це етапом «урегулювання». Якщо, урешті-решт, такий рух розв'язує проблему, що породила його, і якщо він домагається схвалення чи участі більшої частини або всього суспільства, тоді він досягає статусу «нового сталого стану», так би мовити, статусу нової традиції.

Традицієтворення, або винайдення традиції

Попри те, що в есе Воллеса не йдеться про традицію безпосередньо, воно все одно передбачає, що складові культури, які вважаються «традиційними», часто — та ні, навіть обов'язково — мають своє походження та історію. Те, що сьогодні без жодних сумнівів є традиційним, мало свій початок, навіть якщо ми не знаємо й не можемо дізнатися, яким він був, і на час свого зародження воно ще не було «традиційним». Насправді на початковій стадії воно могло бути чимсь досить революційним, а за деякими мірками — бунтівним.

Ерик Гобсбаум та Теренс Рейнджер у своїй епохальній книжці 1983 року порушили питання безпосередньо винайдення традиції. У вступі до неї, який став найвідомішою частиною книжки, Гобсбаум дав «винайденій традиції» визначення «низки практик ритуального або символічного характеру, зазвичай обумовлених прямо чи опосередковано прийнятими правилами, які намагаються прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваність, що автоматично передбачає зв'язок з минулим. Ці практики, як правило, прагнуть де тільки можна встановити зв'язок з відповідним історичним минулим[14]»¹⁶. Співавтори книжки таким чином представили приклади винайдених традицій на кшталт «Гірської традиції» у Шотландії, ритуалів британської монархії, різноманітних традицій в таких колоніальних регіонах, як Індія та Африка.

Гобсбаум та інші автори не торкаються прикладу нацистської Німеччини, яка була майстерним винахідником традицій. Одним з найбільш очевидних і надзвичайних свідчень цього — привласнення та нове визначення свастики, яка була зовсім не німецького походження. Це дуже старий південно-азійський символ: фольклорист В. Д. В. Балчин у середині Другої світової війни опублікував короткий аналіз, у якому стверджував, що слово «свастика» походить зі санскриту, древньої мови, якою говорили в Індії, а нацисти вважали, судячи з усього, що саме звідти походить їхня раса «арійців». Однак таке зображення знайшли і в багатьох інших частинах світу, зокрема в давній Європі та в корінних народів Америки, тож «коли його використовували на дрібних неважливих предметах, наприклад, на робочих знаряддях, на хатньому начинні й подібних речах, він, мабуть, був не більш ніж оберегом чи амулетом, який мав принести довге життя, багатство й талан. Проте в деяких культурах його завжди шанували за особливе релігійне значення», особливо серед буддистів і єгиптян¹⁷. А ще нацисти дали інакше тлумачення багатьом місцевим віруванням, предметам і місцям, наприклад, міфу про Атлантиду або ісландським переказам Едди, легендам про колишні королівства на кшталт Туле, а також про старі кам'яні утворення та руни в Німеччині й Австрії, щоб припасувати все це до власних політичних цілей. У гірших випадках вони просто вигадували ритуали, пишні святкування й інші «традиції» на рівному місці та називали їх правдивими стародавніми німецькими традиціями.

Спираючись на подібні незаперечні докази, Гобсбаум наполягав, що хоч традиції зазвичай і претендують на зв'язок з «минулим», те минуле необов'язково має бути старим чи бодай ґрунтуватися на фактах.

«Історичне минуле, в яке вмонтовано нову традицію, може бути не дуже далеким і не ховатися в тумані віків... Однак, коли існує така апеляція до історичного минулого, особливість “винайдених” традицій у тому, що зв’язок із ним значною мірою вигаданий. Коротко кажучи, вони відповідають на нові обставини у формі апеляції до попереднього становища чи встановлюють власне минуле за допомогою власного квазіобов’язкового повторення[15]»¹⁸.

Отже, не має значення, чи заявлене походження традиції правдиве, на щастя для тих, хто винаходить традиції, оскільки воно часто неправдиве або принаймні не може довести свою правдивість.

Гобсбаум увічнив одне дивне (і, на моє тверде переконання, хибне) твердження щодо винайдених традицій, яке полягає в тому, що вони не змінюються: «Минуле, справжнє чи вигадане, до якого вони апелюють, передбачає певні (зазвичай формалізовані дії, як-от повторення[16]»¹⁹. Він протиставив це «звичаєві», який «не перешкоджає нововведенням і змінам до певної межі, хоча те, що звичай має виглядати сумісним з попереднім звичаєм чи навіть бути ідентичним йому, накладає на нього значні обмеження[17]»²⁰. Але тут Гобсбаум некритично приймав *ідеологію* традиції як *справжність* традиції: звісно, традиції люблять стверджувати свою інваріантність, і вони намагаються зобов’язувати до незмінності, але навряд чи це можливо. Винайдені традиції очевидно *мають початок*, а це не пов’язано з незмінністю, і вони адаптуються та змінюються з часом, як зауважив Воллес, навіть якщо кожна нова версія знову стверджує власну незмінність. Гобсбаум та інші автори збірки, схоже, до того ж обмежувалися вивченням певного різновиду винайденої традиції, а саме — формальної, представленої політичними подіями й символами або державними

церемоніями. Але такі традиції навряд чи єдиний, або найпоширеніший різновид винайдених традицій.

Як уже вказувалося раніше, фольклористи завжди були серед найактивніших науковців, які розмірковували над питанням традиції, хоча б тому, що тривалий час вивчали, як виникає і зникає «традиційний фольклор». Тож ледь не за десять років до Гобсбаума видатний фольклорист, лінгвіст і антрополог Делл Гаймс запровадив поняття традиції як дієслова, як слів «традиціоналізувати» або «традиціоналізація». Гаймс писав, що «кожна людина і спільнота до певної міри докладає певних зусиль, щоб “традиціоналізувати” аспекти свого існування»²¹. До того ж, традиціоналізуванню не зводиться ні до поважних офіційних заходів, ні до дрібних деталей фольклору, натомість «вияви традиціоналізації можна знайти в кожній царині життя, у професійній, інституціональній, регіональній, особистій і родинній»²³. Під таким кутом зору, традиція є кінцевою точкою — наголосимо, *чинною нині* кінцевою точкою — в історичному процесі традиціоналізації: «те чи інше стає частиною природи традиційного вже тоді, коли спроба традиціоналізувати дала йому життя»²³. Якщо так, то тоді це докорінно змінює наше звичне сприйняття традицій як простих і незмінних повторень минулого. Як стисло й точно висловився Гаймс, «незмінна традиція — це питання не стільки збереження, скільки відтворення людьми й поколіннями, які приходять на зміну попередникам, а також індивідуального дотримання». І справді, нетрадиціоналізованих традицій не буває, якщо під нетрадиціоналізованими «розуміти відсутність творчої інтерпретації та творчих зусиль»²⁴.

Попри те, що Гаймсу належить велика частка заслуги в перетворенні традиції на дієслово, відомий соціолог Едвард Шілс фактично на чотири роки випередив його, написавши у своєму есе з простою назвою «Традиція» про переконання й практичну

діяльність, які стають «традиціоналізованими»²⁵. Цілком визнаючи, що зміна не є антитезою до традиції, що й справді «механізми тяглості не надто відрізняються від механізмів зміни»²⁶, тобто що і тяглість, і зміна залежать від поширення серед людей і застосування на практиці, Шілс визнав, що «модифікація — це неминуча доля традиційних норм»²⁷. Це потягло декілька вкрай важливих спостережень. По-перше, традиція не обов'язково мусить стосуватися минулого, якщо вона огорнута певною атмосферою «архаїчності», а та «архаїчність», яку приписують якому завгодно елементу того, що вважається традицією, «може походити з її ймовірного зв'язку з символами влади в минулому... або з самих лишень свідчень її частого анонімного поширення в минулому»²⁸. Однак іноді — і значно частіше, ніж ми думаємо, — не минуле, а теперішнє робить традицію «традиційною». Її вплив і привабливість полягає в тому, що Шілс називав «цілковитим охопленням реальності», тобто у тому, що так роблять усі, а це означає, що так, мабуть, і треба робити. Як кількома роками пізніше додав фольклорист Алан Гейлі, «ті, хто сповідує традицію, не обов'язково роблять це через її архаїчність. Її можуть просто, і можливо неформально, сприймати за належне як єдиний розсудливий вибір у тому, що слід робити, або в що слід вірити»²⁹. Наприклад, більшість американських християн не мають уявлення, чому на Різдво вони ставлять удома ялинку, але люди знають, що це роблять інші християни Америки й часто твердо переконані, що вони теж повинні так робити. Іноді такі традиції, особливо в царині релігії, може оповивати атмосфера святості, але Шілс запевняв нас, що «безпосередній тиск “даності” ймовірно не менш важливий, ніж святість минулого, можливо, навіть важливіший у більшості спільнот» і для більшості сучасних людей³⁰.

Наостанок Шілс висловив думку, що оскільки традиції іноді просто «є» або здається, що вони просто «є», нерідко, а може, і зазвичай над ними активно працюють або їх шукають. Традиція, «іншими словами, — це не тільки питання пасивного сприйняття даного. Існує активний пошук зв'язку з традиційним переконанням, яке породжує правила й прийняття принаймні частково і яке, крім цього, виявляє себе в більш незалежній формі. Іноді традиції намагаються знайти»³¹. Традиції можна «знайти», а ті, яких не знайшли, можна, як наголошували Гобсбаум та Рейнджер, винайти.

Багато хто з науковців підхопив естафету Шілса та Гаймса. Генрі Глассі в есе, яке також називалося «Традиція», писав, що «традиція — це те, що майбутнє творить з минулого»³². Традиція, подібно до історії, — «не минуле. Це майстерна добірка матеріалів з минулого, яка повинна принести практичну користь у майбутньому». До того і традиція, і історія «виключають більше, ніж охоплюють, тож вони залишаються відкритими для нескінченного перегляду. З погляду функціональності вони подібні одна на одну в тому, що обидві містять придатне для використання минуле»³³. Ще зовсім недавно Том Маулд, вивчаючи перекази та звичаї пророкування народу чокто в наші дні, запропонував стисле визначення традиціоналізації як «процесу, який пробуджує традиційне минуле не лише як частину загального діалогу з минулим, але частково і як спробу забезпечити авторитетність власної розповіді та інтерпретації шляхом підтримування в розумінні спільноти, що є “традиційним” і власного внеску в це розуміння»³⁴. Традиціоналізацію, як вважав і Шілс, «слід розуміти для того, щоб описувати активні спроби наповнювати діяльність атмосферою традиційного»³⁵, тобто надавати вигляду величній

старовини, святості й даності. Отже, Маулд запропонував такі ознаки традиціоналізації:

це 1) свідомий процес, до якого вдається оповідач, і який 2) звертається до минулого, 3) займає позицію, скеровану проти сучасного, 4) доводить безперервність конкретної складової культури, а також 5) посилається на «традиційне» і може навіть реконструювати його, а не просто посилається на «традицію». Іншими словами, за моїм визначенням, традиціоналізація — це акт відвертого посилення на якийсь елемент минулого, який спільнота вважає традиційним³⁶.

Дороті Нойс та Роджер Абрагамс, по суті, визначили сукупність етапів, за допомогою яких «минуле» досягає статусу традиції (або винайденої традиції). Перший етап — «пам'ять, що ґрунтується на досвіді» або «усвідомленість тіла, наполеглива інкорпорація минулого досвіду, яка водночас і дозволяє тілу відтворити його, і кличе свідомість до сфери почуттів, котрі зазвичай залишаються неформульованими»³⁷. Якщо потенційна традиція глибоко вкоренилася в розум і тіло, то далі — другий етап, на якому традиції дають назву, про неї говорять і нею пишаються, — «практична традиціоналізація». Третій етап, який досить формально визначений як «перетворення метакоментарів спільноти на панівні поняття», — «ідеологічна традиціоналізація»³⁸, а це означає, що різні погляди та форми потенційної традиції усталюються й робляться «офіційними», що передбачає та вимагає зусиль ватажків чи еліт. Урешті, якщо все вдається, традиція-новачок стає традицією, хай навіть винайденою, зі своїми звичними формами і звичним воскресінням минулого.

Можливо, і не дивно, що одна з найбільш плідних царин традиціоналізації в культурі — релігія, яка більше за інші сфери діяльності декларує безперервний зв'язок з минулим, а також власну священну, обов'язкову для всіх і незмінну природу. Подив

може викликати хіба те, що релігієзнавці особливо добре знають про винайдення традицій і зазвичай називають це «традицієтворенням» (див. Гайтценратер вище). Серйозні дослідники релігії не можуть не визнавати того, що чимало «релігійних традицій» — не дуже старі і що навіть старі не були передані від покоління до покоління незмінними *ab origine*. Наприклад, дослідники Біблії повністю приймають, що Біблія за багато років була складена з різних джерел, до того ж, писання, які претендували увійти до неї, залишилися без уваги, а ті твори, що увійшли й стали канонічними, зазнали численних суперечливих тлумачень. Тож такі вчені, як Гергард фон Рад у своєму дослідженні теології Старого Заповіту в 1957 році, вирішили, що буде доречно обговорити, за словами Бернгарда Андерсона, «історію поширення традицій, які передували біблійним текстам у їхньому остаточному вигляді»³⁹. Згідно з Андерсоном, у наш час «теологи, які досліджують історію традиції, ідуть навіть далі за фон Рада, наголошуючи на процесі поширення традицій — “процесі традицієтворення”, як його іноді називають»⁴⁰. Якщо цей підхід традицієтворення застосувати до Святого Письма, він означає, що спільноті вірян «не дозволялося зупинятися на якихось міцно закріплених уявленнях про спадщину, і її постійно спонукали до нового розуміння власного місця в розгортанні біблійної драми»⁴¹. Жахливі чи хвилюючі наслідки (залежно від вашого ставлення) полягали в тому, що Біблія зокрема чи релігія загалом не є закритими або незмінними, радше живими й мінливими та постійно підлягають переосмисленню. І справді, Андерсон цитував великого Карла Барта, який також погоджувався, що є такі релігійні твердження, «які можна довести історично», і водночас є інші, «свідомо сформовані, або винайдені у світлі більш пізнього синтетичного підходу»⁴².

Повертаючись до історії Біблії у 2003 році, Вальтер Брюгтеманн повторно підтвердив заснований на традиції характер юдео-християнського Святого Письма. Саме люди, наполягав він, мусять створити Писання, передавати Писання, тлумачити Писання і зробити Писання відповідним до власних життів. Таким чином, цей процес традицієтворення — «нескінченний і необмежений у часі. <...> По-перше, закріпленню канону як тексту в нормативній формі передував довгий процес традицієтворення. Велика частина цього процесу прихована від нас і не підлягає відновленню. <...> По-друге, фактичне створення канону — це та точка в процесі традицієтворення, яка дає нам “Писання” для синагоги і для церкви. <...> Але, по-третє, важливо визнати, що закріплення канону не зумовлює кінець процесу традицієтворення. Уся сила образного формулювання та ідейної пристрасті, а також потаємності божественного натхнення продовжують діяти в безперервному процесі інтерпретації, що триває в церкві та синагозі по сьогодні»⁴³.

Один з парадоксів, чи одна з ідей процесу традицієтворення полягає в тому, що кожна версія інтерпретації претендує на абсолютну вищість: «...кожна версія викладу (а їх, безперечно, було багато в довготривалому процесі) має на меті в силу обставин, що саме її виклад має бути “остаточним” і, звісно ж, єдино істинним. Однак на практиці жоден опис традицієтворення не виявляється “остаточним”, а кожен акт традицієтворення врешті долає й, по суті, витісняє (“заступає”) свіжіша версія. Ця остання форма традиції, що прийшла на зміну, вважається “остаточною та істинною”, але, своєю чергою, має бути подолана й частково витіснена наступною версією історичної пам’яті»⁴⁴.

Цей нескінченний процес, цю «взаємодію історичного репортажу та канонічного утворення», цю «роботу традиції»

Брюггеманн визнав за певний різновид «образної пам'яті»⁴⁵.

Аби довести, що теологи та релігієзнавці цілком свідомі феномену традицієтворення, процитуймо одне з останніх джерел, видання 2006 року під назвою «Перспективне проектування нашого минулого: дослідження теології традиції». Книжка відкривається розділом співредактора Орландо Еспріна, названим «Традицієтворення», де він першим визнав, що хоч деякі доктрини й ритуали католицької церкви старі та незмінні, «деякі інші доктрини й етичні переконання не можуть претендувати на таке безперечне незмінне прийняття впродовж усієї історії християнства»⁴⁶. Еспрін чітко розумів, що християнство чи католицька церква залежать від процесу передавання. Однак «щоразу, коли відбувається передача християнства (його висловлюють, йому навчають, його організовують соборно тощо) і коли за законами християнства живуть людські спільноти, культура діє, як беззаперечний інструмент і призма»⁴⁷. У цьому процесі люди в різних культурних та історичних обставинах можуть і неминуче будуть традиціоналізувати християнство по-різному, завдяки чому *«не може бути єдиного способу стати християнином або поринути в атмосферу християнської релігії та витлумачити її. Різні способи відображають конфлікти, соціальні місця, класи, культури, гендери та всі інші невід'ємні складові всіх людських спільнот»*⁴⁸.

Таким чином, у підсумку *«видається розсудливим припущення, що будь-що, усталене у формі традиції (традиції та суті християнства) формується, відбирається, представлене й отримане відповідно до соціального становища, гендеру, культури й подібних ознак тих людей, які зазвичай передають християнство, а також тих, які зазвичай слухають проповідь і*

приймають її з покоління в покоління і через всі культурні кордони»⁴⁹.

Католицька церква особливо добре розуміє цю проблему й вибудувала ретельно обмірковане розуміння та політику щодо явища, яке вона називає інкультурацією — привнесення релігії в культуру, а також привнесення культури в релігію.

Звісно, своєю схильністю до традицієтворення християнство не відрізняється від будь-якої іншої релігії. Цілком нові релігії справді були усталені у формі традицій і прийшли до життя за останнє століття чи два, декілька з них — у Сполучених Штатах (Церква Ісуса Христа Святих останнього дня, християнські саєнтисти, свідки Єгови тощо), а ще більше — в інших куточках світу, від культів аяваски в Бразилії до Церкви об'єднання в Кореї (що стала відома під зневажливою назвою «муністи», за ім'ям її засновника Сон Мьон Муна, і пізніше перебралася до США). У Японії після Другої світової війни справді з'явилося стільки нових релігій, що Ніл Макферланд називав цей період «годиною пік богів»⁵⁰.

І хоч релігія — найбільш придатна для традицієтворення, не є винятком і жодна інша царина культури, зокрема їжа, одяг, музика, танець і всі інші різновиди колективної поведінки. «Традиційна» кухня Італії — паста з помідорним соусом — не могла з'явитися до шістнадцятого століття, бо помідор у Європі не ріс і про нього не знали аж доки мореплавці не знайшли його на американських континентах. Навіть паста — це перероблена на свій лад китайська локшина, виготовлена з місцевих сортів пшениці замість незвичного рису. Так само й те, що корейці вважають традиційною «королівською кухнею», було фактично створене й систематизоване у двадцятому столітті великою мірою завдяки старанням однієї жінки — Хван Г'є-Сеонг, яка заснувала Інститут корейської кухні й отримала національну відзнаку за її збереження й осучаснення.

Танцівники танго, Буенос-Айрес, 2009 рік

Ми вже бачили, як «класична» форма танцю *одіссі* була вигадана лише в середині двадцятого століття. Інші освячені віками танцювальні «традиції» на кшталт аргентинського танго мають ненабагато довший родовід. Як і Сполучені Штати, Аргентина — породження європейського колоніалізму, але перша музика в стилі танго з'явилася аж у середині 1800-х. Як танець танго — гібрид багатьох культур різних національностей, які населяли країну, — іспанської та африканської, німецької,

італійської, а серед інших ще й польської. До того ж, щойно з'явившись, танго отримало репутацію сороміцького танцю, бо його танцювали на вулицях бідняки з нижчих прошарків суспільства, а його характерною ознакою була сучасна танцювальна манера, коли чоловік і жінка обіймають одне одного, а на той час це викликало обурення. А оскільки в цього танцю не було стандартної форми, він був переважно імпровізаційним, цілковитою протилежністю традиційному. Танго стало «національним» танцем Аргентини лише на початку 1900-х після того, як зажило слави в Парижі, набуло респектабельності й повернулося на батьківщину.

Навіть те, що часто вважається «традиційною культурою», у багатьох випадках є досить пізнім історичним нововведенням. Згідно з Джоном Кламмером, «традиційну» соціальну структуру Фіджі фактично розробили колоніальні чиновники, зокрема Комісар з питань тубільних земель Г. М. Максвелл, якого так розчарувала відсутність чіткої місцевої системи землеволодіння та родинних зв'язків, що він нав'язав її фіджійцям — саме ту систему, яку «відразу ж узаконили як “офіційну” доктрину споконвічної соціальної структури»⁵¹ і яку іноземці та місцеві жителі прийняли як автентичну й традиційну. Австралійські аборигени, яких часто називають найстарішими й найбільш традиційними народами світу, мали традицію змінювати свої традиції. Людям могло приснитися нове уві сні (пісні, танці, символи, цілі сукупності ритуалів), і все це можна було додати до «традиційного знання», а племена могли обмінюватися культурним матеріалом, завдяки чому певна пісня, танець тощо могли стати частиною «традиційної культури» одного року й уже не бути нею наступного. З огляду на те, що пам'ять на диво ненадійна річ, помилкова інформація може непомітно прокрадатися і в традиції: Дебора Берд Роуз розповідала, як один з чоловіків спільноти ярралін з Вікторія Рівер Даунс в

Австралії докладно розповідав про пригоди капітана Кука в їхній місцевості попри те, що нога Кука ніколи навіть не ступала в тих місцях⁵². Ще один останній приклад, це те, як у 2001 році Китай представив новий національний одяг з нагоди міжнародного економічного саміту в Шанхаї. Шовковий піджак, який називався *тангжуан* і цією назвою нагадував про горду династію Тан (618–907 роки н.е.), описували — і він мав таким бути — як одяг «з натяком на традиційне», а також повинен був доносити «і традиційний китайський колорит, і сучасні ідеали». Як висловився Цзяньхуа Чжао, це було «щось нове, що здавалося старим», і щось інтернаціональне, що здавалося місцевим⁵³.

Процеси традицієтворення

Традиції створюються, а не народжуються, або радше їхнє формування триває після того, як вони народжуються історично. Наступне запитання в такому разі, як їх створюють. Якщо традицієтворення або традиціоналізування — це історичний процес, який вимагає часу та зусиль, то як саме він відбувається?

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ